

4. Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К., 1977.
5. Чучка П.П. Закарпатські відетнонімі прізвища // Питання сучасної ономастики. – К., 1976.
6. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття. Вступ та імена: Конспект лекцій. – Ужгород, 1970.

О. П. Шонц

Науково-теоретичне обґрунтування вимовних норм української літературної мови (кінець XIX — початок XX ст.)

Процес формування літературних вимовних норм розпочався з часу появи нової української літературної мови. Становлення української орфоєпії гальмувалося суспільно-історичними та політичними умовами (поділ України на Східну і Західну, заборона використання української мови як літературної). Виробленню орфоєпічних норм передувало формування орфографічних норм. Вимовні риси склалися пізніше, ніж правописні, і останні накладали певний відбиток на орфоєпічні норми. Оскільки у XIX столітті існувало два варіанти літературної мови – східноукраїнський і західноукраїнський, – усталення вимовних норм відбувалося відповідно до двох основ – наддніпрянської і наддністрянської. Це засвідчують рукописи і першодруки нової української літературної мови, у яких відбиті вимовні особливості, а згодом – і наукові праці та граматики, у яких визначались, обґрунтовувались і закріплювались норми української літературної вимови.

Вирішальним у формуванні вимовних норм було зближення літературної мови з народною: “...письменники й інші діячі слова чим дуж наближають її до живої мови народу, або, інакше кажучи, мову народу намагаються зробити мовою літературною” (19;3). Однак регіональні відмінності гальмували вироблення єдиних норм літературної вимови.

Мовознавці у визначенні вимовних норм літературної мови орієнтувалися на різні діалекти. Так, наприклад, М. Осадца, О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер пропагували наддністрянську вимову, В. Науменко спирався на слобожанський говір, А. Кримський розглядав основні риси мовлення Лівобереж-

ної України (Київщина, Полтавщина і Наддніпрянщина). Як зазначав О. Синявський, “уже така велика територія та кількість народу унеможливають однаковість мови, проте ж і ми, як і інші народи, намагаємось утворити таку літературну мову, яка б стояла над усіма говірками народної мови і була б найбільш зрозумілою по змозі всім” (19; 3). На мовлення більшості регіонів України орієнтувалися автори граматики 1917-1918 рр. – Є. Тимченко, О. Синявський, В. Сімович. У цих граматах подані вимовні особливості, які й були покладені в основу сучасної орфоєпії.

Отже, маємо на меті простежити науково-теоретичне обґрунтування вимовних рис української літературної мови у найавторитетніших граматах і працях кінця XIX – початку XX ст. Об’єктом нашого дослідження є ґрунтовна на той час праця В. Науменка “Обзоръ фонетическихъ особенностей малорусской рѣчи” (1889) (13) та ряд українських граматики: “Руска граматика” С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера (1893) (21), “Украинская граматика для учениковъ высшихъ классовъ гимназій и семинарій Приднѣпровья” А. Кримського (1907-1908) (10), “Українська граматика” Є. Тимченка (1917) (22), “Короткий нарис української мови. З лекцій, читаних на учительських курсах у Харькові 1917 року” О. Синявського (1918) (19), “Практична Граматика української мови” В. Сімовича (1918) (20).

У дожовтневий період узаконювалось збереження дзвінкості приголосних звуків у кінці слова. Хоч у граматиці С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера ще розглядається часткове оглушення кінцевих дзвінких приголосних (21; 11, 9), проте автори граматики початку XX ст., серед яких були і західноукраїнські науковці, пропагували збереження дзвінких приголосних наприкінці слова. Така вимовна особливість закріплена граматами А. Кримського (10), О. Синявського (19), В. Сімовича (20). А. Кримський відзначає збереження на кінці слова дзвінкості приголосних [б], [в], [г], [д], [ж], [з] (10.1; 33), О. Синявський – будь-яких дзвінких приголосних (19; 15), В. Сімович – дзвінких [б], [д], [д’], [г], [з], [з’], [ж], [дз], [дж] (20; 36). Є. Тимченко не розглядає даної особливості, він представив в основному зміни у звукосполученнях. Дзвінкість приголосних на кінці слова характерна для південно-східного наріччя (8; 243), (3; 36), (12; 113). Збереження дзвінких приголосних засвідчує

традиційний правопис: правопис “Русалки Дністрової” (18), журналу “Основа” (15), Є. Желехівського (5), П. Куліша (11), Б. Грінченка (4). Отже, орієнтація на мовлення південно-східних говорів, відбите традиційною орфографією, була визначальною для мовознавців.

Закріплювалась і дзвінкість приголосних перед глухими в середині слова. С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер під впливом наддністрянської вимови (2; 176, 431) констатують уподібнення дзвінких до глухих: вўсти, сьвідтки, михтїти та ін. (21; 14). Є. Тимченко зазначає, що дзвінкий уподібнюється до глухого зрідка, в окремих словах (22; 27), (23; 10), така зміна відбувається переважно у галицьких говірках: ніхті, михтїти, лўхкий, лўкший (22; 27). Але він додає, що оглушення ніколи не відбувається при збігові кореневого дзвінкого із суфіксом [-к] ([-а]): ніжка і т. п. (22; 27). За О. Синявським, дзвінкість зберігається перед глухими у середині нескладених слів (хоч вона й слабша, ніж перед іншим дзвінким або голосним звуком): кл•дка, к•зка, гол^{тм}бка, л□жка, сьдьте та ін. (19; 15). В. Сімович підкреслює, що дзвінкість приголосних зберігається у будь-якій позиції (крім префікса [з-] перед глухими): парубка (не – парупка), ніжка (не – нішка) (20; 36).

Дзвінкість приголосних перед глухими в середині слова простежується у південно-східних говорах (8; 243), (3; 36), (12; 113), хоч у деяких говірках засвідчується й оглушення (7; 152). Збереження дзвінких перед глухими передають пам’ятки нової української літературної мови: рукописи Т. Шевченка (25), (26), часопис “Основа” (15), словник Є. Желехівського (5) та ін. Збірка П. Куліша “Хутірна поезія” (11) зрідка фіксує оглушення: громовўрцеві (11; 35), сх□ттеся (11; 44), Вор□нішчину (11; 120) і под. Отже, Є. Тимченко, О. Синявський, В. Сімович враховували живу вимову більшості регіонів Східної України, що традиційно передавалась на письмі.

Загальновизнаною вимовною особливістю було одзвінчення приголосних. Зміна глухих на дзвінкі перед дзвінкими закріплена граматиною С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера: велцгдень, т•гже, нїз би, піг би (21; 14), Є. Тимченка (22; 26), (23; 10). Є. Тимченко говорить і про зникнення звуків [т], [т’], що, фактично, є наслідком одзвінчення: пядесят ← пяддесят ← пятьдесят, шїсьдесят, девяде-

сят (22; 33). Одзвінчення як нормативне відмітив і В. Сімович: прозба, яг же (20; 37). На письмі одзвінчення майже не передавалось. Пам'ятки засвідчують орієнтацію на традиційний правопис. Зміна глухого на дзвінкий перед дзвінким зафіксована поодинокими випадками: озьде (16; 49), (18; 111), бородьба (18; XVI), пядесять (18; 37), д•зьбіг = дасть Біг (бог) (5; 171). Отже, така вимовна особливість, очевидно, була визначена під впливом живого мовлення.

Засвідчуються різні погляди мовознавців на вимову префікса [з-] перед наступним глухим кореня. За В. Науменком, префікс [з-] зберігається у вимові перед будь-яким приголосним: зшивати (13; 37), зсунути (13; 37), зціпити (13; 37), зколесити (13; 39), зпробувати (13; 39) і т. д., оглушення відбувається тільки в окремих словах: сквапливий (13; 38), склад (13; 39), співати (13; 39), справедливий (13; 39). На думку Є. Тимченка, префікс [з-] переходить у [с-] перед [п], [ф], [к], [х], [с], [т], [ц], [ч], [ш]: спекти, сфальшувати, скрутити, сходити, стекти, сцідти, счинти, сшрти (22; 159). Ця вимовна особливість була закріплена на письмі (22; 159). У граматиці О. Синявського теж подається уподібнення [з-] до [с-] перед глухим: споч•тку, схитрув•в, стўрти, счепти (19; 15). В. Сімович підкреслював, що звук [з] переходить у [с] у префіксі тільки перед [к], [п], [т], [ф], [х]: спекти, стерти, скинути, сфалшувати, схопити (20; 36). Перед [с], [ц], [ш], [ч], за В. Сімовичем, вимовляємо і пишемо [з]: зсісти, зшиток, зчепити, зцідити (20; 37).

Східноукраїнським діалектам властива втрата дзвінкості [з] у префіксі перед глухим кореня (7; 152), (17; 36), що й було відбите у пам'ятках.

Оглушення [з-] перед [к], [п], [т], [х] зафіксоване у “Русалці Дністровій” (18), у творах І. Франка (24), у словнику Б. Грінченка (7). У словнику С. Іваницького і Ф. Шумлянського (9) передане оглушення і перед [ц], [ч]. У “Хутірній поезії” П. Куліша (11) наявний префікс [с-] перед [к], [п], [х], [с], [ц], префікс [ш-] перед [ч], [ш]. Оглушення [з-] не фіксує словник Є. Желехівського (5). Загалом, пам'ятки XIX – початку XX ст. засвідчують тенденцію до оглушення префікса [з-]. Нормативною у сучасній орфоєпії є вимова, зафіксована у збірці “Хутірна поезія” П. Куліша (11) (14; 10, 13).

Граматики Є. Тимченка (22) і О. Синявського (19) не закріплю-

ють асиміляції [з-] перед шиплячими, В. Сімовича (20) – перед свистячими і шиплячими.

Не дійшли згоди науковці і щодо вимови префікса [роз-] перед глухими приголосними. В. Науменко пропонував зберігати префікс [роз-] перед [к], [п], [т], [х] та іншими приголосними (13; 39, 54). Граматика С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера (21) засвідчує оглушення [з] у префіксі [роз-] – р□сьцвіт (21; 14) і асиміляцію [з] до [ш] – рошчинцти (21; 14). Є. Тимченко і О. Синявський не розглядають цієї особливості. За В. Сімовичем, префікс [роз-] вимовляється перед будь-яким приголосним: розтяти (не – ростяти) (20; 36).

Для східноукраїнських говорів характерна втрата дзвінкості [з] у префіксі [роз-] перед глухим кореня (7; 152), (17; 36). Пам'ятки засвідчують таку вимову: у “Русалці Дністровій” (18), рукописах Т. Шевченка (25), (26) – [роз-], [рос-], у журналі “Основа” (15) – [рос-], у “Хутірній поезії” П. Куліша (11) – [рос-], перед [ш], [ч] – [рош-], у словнику Є. Желехівського і С. Недільського (6) – [роз-], у словнику Б. Грінченка (4) – [рос-] тільки перед [к], [п], [т], [х], перед іншими глухими – [роз-], у словнику С. Іваницького, Ф. Шумлянського (9) – [рос-] перед [к], [п], [т], перед [ф], [х], [с], [ц], [ш], [ч] – [роз-]. Отже, помітна тенденція до оглушення префікса [роз-] перед наступним глухим кореня. Нормативною у сучасній орфоепії є вимова, засвідчена у “Хутірній поезії” П. Куліша (11), граматиці С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера (21) (14; 10, 13).

У досліджуваних джерелах не представлена вимова префікса [без-].

Граматики початку ХХ ст. уже узаконювали твердість [р] у кінці слова. А. Кримський відзначає, що на Лівобережній Україні поширений [р'] у такій позиції: кобзарь, букварь (10.2; 116). Але нормативною він вважав твердість [р] (10.2; 116-144), що спостерігається у більшості говорів Придніпров'я: букв•р, звір, опдр, манастыр (10.2; 116). Граматика Є. Тимченка засвідчує м'якість [р']: лцарь, лцмарь (22; 35). О. Синявський відмітив, що в літературній мові твердість [р] усталена у словах: тепўр, звір, м•тір, гіркцій, тюрм• (19; 19). В. Сімович теж подавав [р] як нормативний у кінці слова і складу: косар – (не – косарь), Харків < Харьків, тюрма < тюрьма (20; 41). Твердість кінцевого [р] простежується у південно-західних говорах (2; 396). У діалектах південно-східного наріччя вжи-

вається і [pʰ], і [p] (1; 234). Варіантну вимову – [pʰ]/[p] – засвідчує “Русалка Дністрова” (18), часопис “Основа” (15), “Хутірна поезія” П. Куліша (11), твори І. Франка (24). Твердість [p] передана у словнику Є. Желехівського (5). У словниках Б. Грінченка (4), С. Іваницького і Ф. Шумлянського (9) в основному відбита м’якість [pʰ]. Отже, при визначенні цієї особливості автори граматики, мабуть, більшою мірою орієнтувалися на південно-західне наріччя.

У досліджуваних граматиках закріплюються основні випадки асимілятивних змін. Узаконювалась асиміляція за м’якістю. Так, у граматиці С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера уподібнення м’яких приголосних фіксується у поданих прикладах нормативної вимови: сьлід, прязьнь, кісьть, мрсьлю і т. ін. (21; 14). Є. Тимченко зауважує, що твердий передньоязиковий перед м’яким уподібнюється м’якому (22; 27), (23; 10): сьніг, сьлід, сьтіна, дьня, гальці і т. п. (22; 27). За Є. Тимченком, асиміляція за м’якістю не відбувається, якщо [i] втворюється з [o] і тому не пом’якшує попереднього приголосного: сніз – снози, сніп – снопа, але сьвіт – сьвіта (вплив через губний) (22; 27). О. Синявський не розглядає даного уподібнення. В. Сімович подає асиміляцію за м’якістю зубних [т], [д], [с], [ц], [з]: кісьть, різнья, місьць (20; 40). У граматиці В. Сімовича відзначена і асиміляція [с], [з], [ц] перед [v], [w], [m], якщо [с] не є префіксом: сьвіт, зьвір, цьвях, сьвято, але спішити, спімнути, звірити ся, звід (20; 40). На письмі уподібнення за м’якістю передавали тільки деякі мовознавці – О. Павловський (16), Є. Желехівський (5), С. Іваницький, Ф. Шумлянський (9). Отже, асиміляція за м’якістю визначена С. Смаль-Стоцьким і Ф. Гартнером, Є. Тимченком, В. Сімовичем відповідно до реальної вимови.

Загальновизнаною серед науковців була асиміляція свистячого перед шиплячим і шиплячого перед свистячим. Таке уподібнення досить ґрунтовно розглядається в праці В. Науменка (13). Воно подається як вимовна норма (13; 55, 56). За В. Науменком, найчастіше асиміляції зазнає [з] у кінці прийменників і префіксів перед [ж], [ш], [ч]: з жінкойу – ж жінкойу (13; 69), зжолобитися – жжолобитися (13; 69), з шарабана – ш шарабана (13; 69), зшивати –шшивати (13; 69), з чоловіком – ш чоловіком (13; 71), зчистити –шчистити (13; 71). Як бачимо, нормативним вважається і оглушення [з] перед [ш] і [ч]. Відмічена і така вимовна особливість:

[з] і [с] перед [ч] змінюються на [ж] і [ш]: вужчий, ближчий, нижчий, вищий (13; 75). Зміна свистячих на шиплячі зафіксована у граматиці С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера: кр•шший, іж жалль, беш щ•стя, рошчинцти (21; 14). Є. Тимченко підкреслює, що зубний перед піднебінним переходить у піднебінний (22; 27), (23; 10): бряжч•ти з брязьчати, пишч•ти з пишч•ти, іжджу з ізьджу (22; 27). У граматиці Є. Тимченка окремо подаються звукозміни: сш – ш(шч): кр•ший (крас-ший) (22; 28); зш – жш – жч: нрж–чий (нрз-ший) (22; 28). За В. Сімовичем, сш теж переходить у щ: краще, вище (20; 58), але зш – у зч: низчий, вузчий (20; 58). У другому випадку асиміляція не відбувається. Граматика В. Сімовича засвідчує перехід свистячого у шиплячий 1 раз – ж жалю (20; 59). На письмі в основному передавалось уподібнення [с] до [ш] перед [ч] в іменниках із суфіксом -ин-: у “Русалці Дністровій” (18), в “Основі” (15), у словниках Б. Грінченка (4), С. Іваницького, Ф. Шумлянського (9). Асиміляція свистячого перед шиплячим послідовно передавалась фонетизованою “кулішівкою”: ш часів (11; 17), жжив^{тм}ця (11; 69), К^{тм}рщину (11; 120) та ін. Думаємо, що В. Науменко, С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер, Є. Тимченко при визначенні цієї особливості орієнтувалися на живу вимову: асиміляція свистячого перед шиплячим майже не відбита традиційною орфографією.

У наукових працях виразніше узаконювалась асиміляція шиплячого перед свистячим. В. Науменко описує кілька видів такої асиміляції: шсьа – ссьа (13; 69), чц – цц: доч-ці – доц-ці (13; 69), жс – зс – зз – з: запорозький (13; 70), чс – цс – цц – ц: козацький (13; 70), жц – зц: доріжц-і – дорізц-і (13; 71), шц – сц: йущц-і – йуцц-і (13; 71). Уподібнення шиплячого до свистячого подане С. Смаль-Стоцьким і Ф. Гартнером: н•сьці, несесь ся (21; 14). Є. Тимченко відзначає, що піднебінний перед зубним переходить у піднебінний (22; 27), (23; 10): нізці (нізьці) з ніжці, запорозці (запорозьці) з запорожці (22; 27). Він відмітив, що під впливом і (ѣ) відбуваються такі звукозміни: жк – зьц: н•жка – нізьці (нізці), шк – сьц: к•шка – касьці (касці), чк – цьц: к•чка – кацьці (кацці) (22; 28). За Є. Тимченком, при творенні слів чьс переходить у ц, чьсь – у ць: ткацтво (ткачство), коз•цький (козачський), жьсь – у зь: паризький (з парижський) (22; 28). При збігові шсь перший звук уподібнюється

ся другому і зникає: товариський (товариш – ський → товариський) (22; 33). В. Сімович зауважує, що для полегшення вимови стягуються чськ у цьк, шськ у ськ, чств у цत्व, жьск у зьк, шств у ств (20; 57): ткач “ ткацтво (ткацство)

Галич “ галицький (галичський)

Париж “ паризький (парижський)

наш “ наський (нашський) (20; 56).

В окремому параграфі подані приклади “приподіблення одних шелестівок до інших”: нізьці, доцьці, досьці, питаєсьсья (20; 59). Фактично, граматика В. Сімовича (20) подає такі ж випадки уподібнення шиплячого до свистячого, як і граматика Є. Тимченка (22).

Асиміляцію шиплячого перед свистячим у переважній більшості випадків фіксують рукописи Т. Шевченка (25), (26), журнал “Основа” (15). У збірці П. Куліша “Хутірна поезія” (11) майже послідовно відбита така асиміляція: міз земляками (11; 24), схаменесся (11; 20) та ін. Отже, уподібнення шиплячих до свистячих пропагувалось мовознавцями і закріплювалось у граматиках як вимовна норма. Орієнтація на реальну вимову була визначальною, оскільки така асиміляція передавалась в основному правописом П. Куліша.

Асиміляція приголосних [д] і [т] перед свистячими і шипличими розглядалась тільки деякими філологами. Причому однастайності у поглядах не було. В. Науменко стверджує, що у вимові звукосполучення [дц] і [тц] змінюються на [цц] (13; 67, 69): гацці, свищці, оццьу (13; 68); віцціль, дваццять, оц-цей (13; 69). За В. Науменком, ть + сьа → ць: просиць – сьа → просицьцьа (13; 68); тсь → ць (в окончаніяхъ тський, тсьтво): багатсьтво = багацьтво (13; 68). Останній вид асиміляції закріплюється і на письмі (13; 68). А. Кримський відзначив тільки асимілятивну зміну в кінці дієслівних форм: етимологічному тсь у вимові відповідає ц: “крутьця” (10.1; 226). Є. Тимченко стверджує, що при творенні слів дс, дсь переходять у дз, дзь: сус • дзтво, сус • дзький, льдзький, гром • дзький (22; 28), тсь – у ц, ць: баг • цтво, свіцький, д • цький, баг • цько (22; 28). Така асиміляція закріплюється й орфографічно (22; 164), (23; 137). Є. Тимченко представив і уподібнення в кінці дієслівних форм: -ться у вимові дає -цьця (ця): несўцьця, несўця

(22; 33). У граматиці О. Синявського (19) подана тільки загальна норма збереження дзвінкого перед глухим, за якою [д] у сполученні із свистячим залишається без змін: дв•дцять (19; 15). В. Сімович не розглядає асиміляції [д]. Асиміляція [т] перед свистячим представлена як [тс] – [ц]: багачтво (багатство), брацтво (братство) (20; 56). Уподібнення [д] до свистячих у пам'ятках майже не засвідчується. Така асиміляція передавалась фонетизованою “кулішівкою”, якою написана “Хутірна поезія” П. Куліша (11): [д], [д'] + [с], [с'] + [дз], [дз']; [д], [д'] + [ц], [ц'] → [ц:], [ц':]. Асиміляція приголосного [т] у переважній більшості випадків фіксується у словнику Є. Желехівського (5) як [тс] – [ц]. Послідовно асиміляція [т] перед свистячими простежується у збірці “Хутірна поезія” П. Куліша (11) як [т] + [с] → [ц], [т] + [с'], [ц'] → [ц]. Уподібнення [т'с'а] до [ц':а], [ц'а] в кінці дієслівних форм послідовно фіксує граматика О. Павловського (16), “Мала книжка” (25) і “Більша книжка” (26) Т. Шевченка, журнал “Основа” (15), “Хутірна поезія” П. Куліша (11). Нормативною у сучасній орфоєпії є асиміляція [дс] → [дз], [дс'] → [дз'] (14; 13), відбита у “Хутірній поезії” П. Куліша (11) і узаконена в граматиці Є. Тимченка (22). Уподібнення [дц'] – [ц':], визначене В. Науменком, не закріпилось сучасною літературною нормою (14; 13). Загальноновизнаними серед мовознавців були асимілятивні зміни [тс] → (тство) [ц], [тс'] (тський) → [ц'] та [т'с'а] – [ц':а], [ц'а], що відповідали живій вимові.

У деяких досліджуваних працях засвідчена асиміляція [д] і [т] перед шиплячими. За В. Науменком, при збігові цих приголосних із [ч] відбувається повна асиміляція (13; 67). Він підкреслює, що [д] переходить у [ч] насамперед у кінці префіксів на [д] перед кореневим [ч] у дієсловах, наприклад: оч-чинити, оч-чепити, піч-чистити (13; 67). Але В. Науменко вважав нормативною відсутність асиміляції [д] перед шиплячими у прикметниках вищого ступеня: молод-ший, швид-чий, глад-чий (13; 75), хоч і зазначав, що така асиміляція наявна у говорах: молочний (13; 72). Закономірним, на його думку, є перехід [т] у [ч] перед [ш] у прикметниках вищого ступеня: багач-ший, короч-ший (13; 75). А. Кримський наголошує на роздільній вимові [д] + [ж]: од-жимати, під-живитися (10.1; 36). Є. Тимченко представив загальну норму переходу зубного в піднебінний перед піднебінним (22; 27), (23; 10): тіччин, оччий (22; 27).

За О. Синявським, [д] у сполученні із глухим шиплячим залишається без змін: колодчина (19; 15). Граматика В. Сімовича засвідчує тільки уподібнення [тч] → [ч:]: багаччий (20; 59). У пам'ятках асиміляція [д] і [т] перед шиплячими виявлена в окремих випадках – у граматиці О. Павловського (16; 2, 49), у словнику Б. Грінченка (4.1; 17). У рукописах Т. Шевченка (25), (26) відбита асиміляція [тч] → [ч] у словах з кореневим квіт-. “Хутірна поезія” П. Куліша (11) засвідчує асиміляцію [дч], [тч] → [ч:]. Таке уподібнення розглядалось у працях мовознавців як вимовна норма. Але в сучасній орфоєпії [д] перед шиплячими асимілюється до [дж] (14; 13). У досліджуваних джерелах не виявлена асиміляція [д] + [ж] → [джж], що є закономірною для сучасної літературної вимови (14; 13).

Дисиміляція приголосних [чн] → [шн], [чт] → [шт] закріплювалась в основному у народнорозмовних словах, які відбивали живу вимову. В. Науменко зазначає, що таке розподібнення ще остаточно не визначене, вживаними є обидва варіанти – [чн]/[шн], [чт]/[шт], наприклад, у словах смачний, безпечний, помічник, свічник, чтири, почтивий (13; 58). Він розглядає і розподібнення [чч] → [шч] в іменниках із суфіксом -ин-, що не закріплюється нормою сучасної літературної вимови. За Є. Тимченком, у вимові [ч] змінюється на [ш] перед [н], [т], [ч]: кльшник, вішний, штити, нршком, Німўщина (22; 35); [к] – на [х]: хто, мўрхнути, хрест (22; 35). В. Сімович стверджує, що у народній мові [чт] і [чн] переходять у [шт], [шн], але орфографічно ця норма закріпилась у словах: поштар але почта, поштивий, рушник, рушниця, сердешний, соняшний, соняшник, мірошник, яешня (20; 57). Дисиміляція передавалась непослідовно і східноукраїнськими, і західноукраїнськими науковцями та письменниками, що засвідчує “Русалка Дністрова” (18), рукописи Т. Шевченка (25), (26), часопис “Основа” (15). У словнику Б. Грінченка (4) фіксуються в основному варіантні форми – [чн]/[шн] – у тих же словах. Словник С. Іваницького і Ф. Шумлянського (9) засвідчує тенденцію до розподібнення [чн] → [шн], дисиміляція не передавалась у наукових термінах, словах літературного походження. Отже, дисиміляція приголосних була загальноновизнаною, закріплювалась граматиками як вимовна норма. Непогодженими були тільки окремі випадки розподібнення [чн] у словах літературного походження.

Таким чином, простеживши науково-теоретичне обґрунтування вимовних особливостей української мови у визначній праці В. Науменка (13) та граматиках кінця XIX – початку XX ст., можемо твердити, що на цей період уже визначились основні норми літературної вимови. Суттєвих розходжень у поглядах науковців майже не засвідчується, оскільки визначальними для них були орієнтація на живе мовлення більшості регіонів України (часто відбите фонетичними правописами), прагнення створити загальноукраїнські вимовні норми. Особливо виразно відчутна орієнтація на загальноукраїнську вимову у граматиках Є. Тимченка (22), О. Синявського (19), В. Сімовича (20). Вимовні норми, подані у цих граматиках, лягли в основу сучасної орфоєпії. У дожовтневий період визначилась дзвінкість приголосних у кінці слова та перед глухим у середині слова (крім винятків, зазначених Є. Тимченком) на противагу локальній вимові, пропагованій С. Смаль-Стоцьким і Ф. Гартнером. Загальновизнаним було одзвінчення приголосних. Засвідчується тенденція до оглушення [з] у префіксах [з-], [роз-], найчастіше перед [к], [п], [т], [х]. Такого знеголошення не визнавав В. Науменко. Узаконювалась твердість [р] на кінці слова і складу. Усталювались основні випадки асимілятивних змін: асиміляція за м'якістю, асиміляція свистячого перед шиплячим і шиплячого перед свистячим. Асиміляція [д] і [т] перед свистячими і шиплячими обґрунтовувалась тільки деякими мовознавцями (В. Науменком, Є. Тимченком). Існували ще різні думки щодо уподібнення [д] до свистячих та шиплячих. Закріплюється дисиміляція [чн] – [шн] у загальноживаних словах. Отже, на кінець XIX – початок XX ст. особливості літературної вимови були визначені досить виразно. Певна їх унормованість і впорядкованість простежується у найповніших з погляду орфоєпії граматиках Є. Тимченка (22) і В. Сімовича (20).

1. Атлас української мови: В 3 т. – К., 1984. – Т. 1: Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі.

2. Атлас української мови: В 3 т. – К., 1988. – Т. 2: Волинь, Наддніпрянина, Закарпаття і суміжні землі.

3. Бевзенко С. П. Діалектні групи і говори української мови. – Одеса, 1975.

4. Грінченко Б. Словарь української мови. – К., 1907-1909. –Т. 1-4.

5. Желеховский С. Малорусско-німецкий словарь. – Львів, 1886. –Мюнхен, 1982. – Т. 1.

6. Желеховский С., Недільский С. Малоруско-німецкий словарь. – Львів, 1886. – Т. 2.
7. Жилко Ф. Т. Говори української мови. – К., 1958.
8. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. – К., 1966.
9. Іваницький С., Шумлянський Ф. Російсько-Український словник. – Вінниця, 1918. – Т. 1-2.
10. Крымский А. Украинская грамматика для учениковъ высшихъ классовъ гимназій и семинарій Приднѣпровья. – М., 1907-1908. – Т. 1-2.
11. Куліш П. А. Хуторна поезія. – Львів, 1882.
12. Матвіас І. Г. Українська мова і її говори. – К., 1990.
13. Науменко В. Обзоръ фонетическихъ особенностей малорусской рѣчи. – К., 1889.
14. Орфоепічний словник / Упорядк. М. І. Погрібний. – К., 1986.
15. Основа, 1861. – № 1-4.
16. Павловскій А. Грамматика малороссійскаго нарѣчія. – СПб., 1818.
17. Приймак І. І. Консонантизм говірок північно-західних районів Сумської області // Діалектологічний бюлетень. – 1960. – № 7.
18. Русалка Днѣстровая. – Будим, 1837.
19. Снявський О. Короткий нарис української мови. З лекцій, читаних на учительських курсах у Харькові 1917 року. – Харків, 1918.
20. Сімович В. Практична граматики української мови. – Раштат, 1918.
21. Смоль-Стоцкий С., Гартнер Ф. Руска граматики // Записки Наукового товариства імени Шевченка. – Львів, 1893.
22. Тимченко Є. К. Українська граматики. – К., 1917.
23. Тимченко Є. К. Українська граматики (для III і IV класи шкіл середніх). – К., 1918.
24. Франко І. Іван Вишенський і его твори. – Львів, 1895.
25. Шевченко Т. Г. Мала книжка. Автографи поезій 1847-1850. – К., 1989.
26. Шевченко Т. Г. Більша книжка. Автографи поезій 1847-1860. – К., 1989.

О. Ф. Бабій

Засоби вираження функції суб'єкта дії в сучасній українській літературній мові (на матеріалі наукового стилю)

Категорія суб'єктності-об'єктності і нині залишається однією з малодосліджених, тому вимагає подальшого опрацювання, особливо на матеріалі різних стилів. Метою цієї наукової розвідки є опис засобів вираження функції суб'єкта дії в сучасній українській літературній мові, зокрема на матеріалі наукового стилю, а саме на матеріалі його різновидів: гуманітарних, економічних, суспільно-політичних, точних, технічних та природничих наук.